

TVORNICA DUHANA U SENJU I NJENO RADNIŠTVO OD GODINE 1918. DO 1941.

I.

Malo je gradova u Jugoslaviji koji bi se u međuratnom razdoblju mogli okarakterizirati Bebelovim izrazom »she towns«.¹ Senj je imao upravo te osobine, jer je nakon izgradnje željezničke pruge Karlovac—Rijeka godine 1873. izgubio sve svoje prometne prednosti pretvarajući se pomalo sve više u umrtvljeni grad u kojem su muškarci sjedili kod kuće bez posla, a žene ostvarivale izvjesnu zaradu radom u tvornici duhana otvorenoj 4. IX. 1894. u prostorijama topničke kasarne. Prema tome, senjska je tvornica osnovana više zbog socijalnih nego zbog prosperitetnih uzroka, to više što su postojale tvornice duhana u Rijeci (osn. 1858), u Varaždinu (oko 1860), u Zagrebu (1869), u Ljubljani (1871) i još četiri tvornice na području Bosne i Hercegovine, čime su već bile podmirene potrebe austro-ugarskog područja za duhanskim prerađevinama.² Ipak, zbog osiguranog plasmana proizvedene robe u organiziranom tržišnom prostoru austrougarske monarhije gotovo sva monopolska poduzeća posluju veoma povoljno sve do prvog svjetskog rata.³ Godine 1896. Senjska tvornica duhana odjeljuje se od riječke tvornice, a od 15. X. 1899. tvornica radi u novoj zgradi podignutoj upravo za tvornicu duhana.⁴

Broj radništva u senjskoj tvornici varirao je iz godine u godinu prema zahtjevima tržišta, ali je na prijelazu stoljeća bio ustaljen na pola tisuće radnika i radnica. Najveći broj zaposlenih registriran je godine 1906. kada je u tvornici radilo 720 radnica i radnika i ovaj broj nije nikada kasnije postignut u međuratnom razdoblju, iako je i tada stanovništvo Senja goruće tražilo posao uslijed sve veće bijede ovog umirućeg lučkog i trgovačkog grada.

¹ August Bebel, *Žena i socijalizam*, Beograd 1956, 123.

² Usporedi: M. Despot, *Tvornica duhana u Senju, njen postanak, razvoj i prestanak rada (1894—1945.)*. Prilog privrednoj povijesti Hrvatskog primorja, *Senjski zbornik*, VI/1974, Senj 1975, 407—420. Međutim, kao specijalist za privrednu povijest do prvog svjetskog rata M. Despot nije se bavila detaljnijim istraživanjima o radu tvornice i položaju njenog radništva u periodu između dva rata, te je ovaj moj prilog nadopuna gornjeg rada, pri čemu sam se koristila svim raspoloživim izvorima i literaturnim. Treba istaknuti da su arhivski izvori veoma manjkavi, budući da je arhiv Uprave državnih monopola sa sjedištem u Beogradu uništen. Budući da je i senjska tvornica bombardirana 7. listopada 1943., propala je i njena dokumentacija, te je tako do danas ostalo mnogo toga nepoznato.

³ Time je ujedno dovršen proces osnivanja tvornica duhana na našem području od strane austrougarske državne uprave i radom ovih tvornica pokrivala su se ne samo domaće potrebe za duhanskim prerađevinama već se osiguravao i izvjestan kontingent za izvoz. Vidi поближе M. Despot, n. dj. 408, 413. Senjska tvornica podignuta je troškom od 250.000 forinti (A. Cuvaj, *Povijest trgovine i obrta*, III/723, depozit u Arhivu Hrvatske).

Sl. 22 — Radnice tvornice duhana u Senju, odjel za izradu cigareta, oko 1912.

2.

Političke promjene nastale godine 1918. nisu bitno promijenile položaj Senja, iako se u početku činilo da će zbog događaja na Rijeci ponovno oživjeti trgovina Senja sa zaleđem. Međutim, i nakon pripajanja Rijeke Italiji Senj zbog proširenja sušačke luke ne oživljava, njegove veze s drugim gradovima Hrvatskog primorja postaju sve rjeđe, a transportiranje robe uslijed dotrajalosti senjske luke sve je više otežano.

Periferni položaj Senja u novostvorenoj jugoslavenskoj državi nije pogodio ni industrijskom razvitku, to više što je država svoje tvornice nastojala odalečiti iz pograničnih područja. Osim toga, Uprava državnih monopola u Kraljevini SHS imala je 1918. pod svojom upravom osam tvornica duhana a isti broj tvornica s gotovo istim proizvodnim kapacitetom postojao je i godine 1941, te je trend razvitka ove privredne grane očito bio nepovoljan i stagniranje veoma vidljivo. Uzroke ovoj pojavi treba tražiti u tržišnoj politici. Naime, stara Jugoslavija bila je veća uvoznica finih cigareta nego izvoznica cigara i ostalih duhanskih preradevina. Uz to je, zbog siromaštva stanovništva i čestih privrednih kriznih situacija, došlo u Jugoslaviji međuratnog razdoblja do opadanja potrošnje duhanskih proizvoda, to više što su cigare i cigarete kao monopolski artikli bili veoma skupi, a unatoč strogoj zabrani cvala je ilegalna proizvodnja duhana na seoskim domaćinstvima.

Ipak treba upozoriti na činjenicu da je proizvodnja duhanskih preradevina bila još uvijek stabilnija od poljoprivredne proizvodnje duhana i da se

u međuratnom razdoblju za sve jugoslavenske tvornice duhana kretala od sedam tisuća do jedanaest tisuća tona, dok je istovremeno poljoprivredna proizvodnja varirala od šest tisuća do 32.000 tona.⁵ Na žalost, točne podatke o proizvodnji i plasmanu robe iz senjske tvornice ne možemo saznati, jer je arhiv Uprave državnog monopola uništen, a kapacitet proizvodnje — kao državna privredna tajna — nije javno publiciran. Znade se samo da je senjska tvornica bila najmanja tvornica duhana u Jugoslaviji i da je proizvodila samo 1% svih duhanskih prerađevina u Jugoslaviji i da je 1940. proizvela 103 tona cigara.⁶ Broj radništva bio je također veoma malen. Prema podacima Socijalnog ureda za socijalno osiguranje do velike svjetske krize broj zaposlenih kretao se oko 500 radnica i radnika, da bi se pred drugi svjetski rat smanjio za 30%, ustalivši se na 350 radnica i radnika. Devet desetina radne snage činile su žene i njihov je broj bio manje reduciran nego broj skuplje plaćenih muških radnika.⁷ Bombardiranjem tvornice 7. X. 1943. prekinuta je dugotrajna agonija ove najveće tvornice na području od Kraljevice do Zadra. Zbog nepovoljne lokacije i visokih transportnih troškova tvornica nakon rata nije više obnavljana, te je nakon slobodjenja trebalo tražiti nova rješenja u zapošljavanju stanovništva, bilo otvaranjem tekstilne tvornice za žensko radništvo, bilo radom na energetske postrojenjima za radnike. Senjska tvornica duhana bi vjerojatno i ranije morala prestati s radom, da se pri koncu 1939. nije reorganizirala proizvodnja duhanskih prerađevina u Jugoslaviji, te je zagrebačka tvornica duhana prestala proizvoditi cigare, koje je tada proizvodila samo senjska tvornica.⁸

3.

O položaju senjske tvornice duhana prvih godina nakon svjetskog rata znademo veoma malo, jer su monopolima upravljali delegati Ministarstva financija. Položaj radnika monopolskih poduzeća na području Hrvatske i Slavonije bio je reguliran dodacima na skupoću, ali su ovi dodaci davani često s veoma velikim zakašnjenjem, te su i nadnice mnogo zaostajale za sve većim troškovima života. Zbog toga su se radnice duhanskih tvornica morale već veoma rano suprostaviti navali državnog kapitala, koji je vršio eksploataciju vještije od privatnog poslodavca. One se organiziraju u Općem radničkom savezu i kršćanskim socijalističkim sindikatima, ali je gotovo nepoznato u našoj historiografskoj literaturi da je u štrajku radnica zagrebačke tvornice cigara u studenom 1919. značajnu ulogu igrao beogradski Savez radnika monopola duhana.⁹ Nije poznato da li je i radništvo senjske tvornice organiziralo neki štrajk, ali je posve sigurno da je Boža Knifić, radnica senjske duhanske tvornice, bila prisutna na Kongresu partijskog ujedinjenja u Beogradu 20—23. IV. godine 1919.¹⁰ Godine 1920. Savez monopolskih radnika

⁴ M. Despot, n. dj., 415 i 417.

⁵ Nikola Jovanović, Lokacija preduzeća duvanske industrije Jugoslavije, disertacija, Beograd 1965, 115.

⁶ Jovanović, n. dj., 115.

⁷ Podaci su uzeti iz Radničkih zaštita 1922—1939. i analiza ovih kvantitativnih podataka izvršena je u disertacionoj radnji M. Kolar Dimitrijević, Položaj i struktura radne snage sjeverne Hrvatske od 1929—1939. godine, Zagreb 1976., rukopis.

⁸ Tvornica duhana u Hrvatskoj, Jugoslovenski Lloyd, 14. VII 1940.

⁹ M. Ilić, Savez monopolskih radnika osnovan je u Beogradu još 20. VII. 1903. i već 15. XII. 1918. održan je zbor 600 monopolskih radnika u Beogradu (Istorija Beograda, Beograd 1974, III, 273). U tjeku 1919. organizacija se nastoji proširiti i na druga područja novoosnovane države, te V. Ostojić uspijeva zainteresirati radništvo zagrebačke tvornice cigara za ovu organizaciju, onda je pod vodstvom ove sindikalne organizacije i proveden štrajk, spomenut u tekstu, u studenom godine 1919. (Nova istina, 9. X. 1919, 6. XI. 1919.). ORS je uspjeh pokreta pripisivao sebi (J. Čažl, Od kongresa ujedinjenja do Obznane, Građa za povijest sindikalnog pokreta u Hrvatskoj, Zagreb 1956, 278).

¹⁰ Žene Hrvatske u radničkom pokretu do 1941. godine, zbornik građe, Zagreb 1967, 64.

proveo je organizaciju i u senjskoj tvornici. U polovici godine 1920. u Senju je izabrana Uprava pododbora Saveza monopolskih radnika i radnica, u koju su ušle Draga Milek, sekretar, Hermina Lončarić, blagajnica, Marija Buneta, Tereza Blažeković i Jelka Rupčić kao članovi.¹¹ Budući da je to vrijeme vrlo žive partijske djelatnosti, i radništvo senjske tvornice počelo se živo boriti za poboljšanje radnih prilika u tvornici jer je od 480 radnica od akutne tuberkuloze oboljelo 68 radnica, a 70% radništva je bilo tuberkulozno.¹² Analogno zagrebačkoj tvornici duhana, gdje je radništvo uspjelo izvojevati povišenje dodataka za 20%, i primanja radništva senjske tvornice svakako su povećana, iako to nije registrirano u radničkom tisku.¹³ Pored toga, Fanika Sunkaić, radnica, postala je član uprave SPNJ.¹⁴ Međutim, konac 1920. znači i zamiranje masovne sindikalne djelatnosti. Militariziranjem državnih željeznica i uopće monopolskih ustanova država je pri koncu 1920. zabranila štrajk kao sredstvo borbe i tako postupno pripremala teren za donošenje Obznane. Poziv radništvu da se odupre ovom pritisku nije naišao na odziv preplašenog radništva.¹⁵

4.

Razdoblje od godine 1921. do 1929. označava se kao vrijeme relativne stabilizacije kapitalizma na našem području. Zapravo, radi se o privrednoj stabilizaciji temeljenoj na niskim nadnicama i pojačanoj eksploataciji radničke klase. Zbog zabrane djelovanja Komunističke partije revolucionarni sindikati također gube masovnu bazu budući da se Nezavisni sindikati na svim područjima nisu uspjeli prilagoditi novim radnim uvjetima, te je njihovo djelovanje na području Senja jedva zamjetljivo, premda je među radništvom bilo mnogo komunističkih simpatizera.

Nasljednici omiljenog direktora Đure Vidmara — Ivan Nikolić,¹⁶ Karlo Hladki¹⁷ i omraženi Božidar A. Sabljic¹⁸ nisu imali u ovom razdoblju mnogo neprilika s radništvom, jer je ono bilo sindikalno neorganizirano, a svaki pokušaj da se poboljšaju radni i plaćevni uvjeti proglašavao se odmah za komunističku akciju.¹⁹

U početku godine 1921. izvršena je centralizacija i unifikacija svih monopolskih ustanova na području Kraljevine SHS. Sada su nadnice bile regulirane iz Beograda, gdje je bilo sjedište Uprave državnih monopola, te je monopolsko radništvo na području Hrvatske ostalo bez deputata u naravi, koje je do tada primalo na temelju uobičajene prakse.²⁰

Kakve su bile zarade u duhanskoj tvornici u Senju? Prema jednom članku u *Monopolskom glasniku* vidimo da je radništvo tvornice duhana u Senju

¹¹ Radničke novine, Beograd, 18. VI. 1920.

¹² Isto, 9. VI. 1920. Navedeno prema J. Kecman, Učešće žena u radničkom pokretu Jugoslavije 1918—1921 godine, *Istorija radničkog pokreta*, zbornik radova, II, Beograd 1965, 92.

¹³ Monopolski glasnik, 30. XI. 1920. Štrajk su provele sve monopolske duhanske tvornice u Jugoslaviji i Uprava državnih monopola potvrdila je zahtjeve radnika, ali to nije htjelo potvrditi Ministarstvo financija (J. Cazi, n. dj., 297—8).

¹⁴ Nova istina, 16. IV. 1920.

¹⁵ »Radnici! Spremajte se za borbu! Radničke novine, 1920, 241.

¹⁶ Ivan Nikolić postao je 1927. direktor zagrebačke tvornice duhana (Monopolski glasnik, 13. I. 1928). Nikolić se bavio i pisanjem, te je Monopolski glasnik objavio dva njegova članka (Monopolski glasnik 27. VI. i 4. VI, te 22. VIII. 1925.).

¹⁷ Ukazom od 20. XI. 1927. Karlo Hladki bio je premješten u Ljubljano.

¹⁸ Sabljic je postao direktor senjske tvornice ukazom od 1. XI. 1927. i došao je u Senj iz zagrebačke duhanske tvornice (Monopolski glasnik, 7. I. 1927). Međutim, čini se da Uprava državnih monopola nije bila zadovoljna Sabljicem i 1933. postavlja ga samo za vršioca dužnosti direktora ne mogavši naći za njega adekvatnu zamjenu (Monopolski glasnik, 29. VII. 1933).

¹⁹ Tako godine 1923. kada se ne isplaćuju već potvrđene povišene nadnice, pripremanje štrajkova proglašava se komunističkom akcijom. Komunisti na djelu — Monopolski radnik, veljača 1923).

²⁰ Monopolski radnik, veljača 1923.

primalo dnevnicu od 16 do 24 dinara i dodatak od 1,75 dinara dnevno. Ova je nadnica bila nešto manja nego u zagrebačkoj tvornici gdje je radništvo bilo organizirano u Općem radničkom savezu i kršćanskim sindikatima, ali je bila viša nego u tvornicama na području Bosne i Hercegovine.

Ponekad su se zarade i povišavale. Tako je u polovici 1922. nadnica povišena za 4—5 dinara dnevno, a sredstva za ovo povećanje namaknuta su povišenjem duhanskih prerađevina na tržištu, što je bio veoma nepopularan način reguliranja radničkih nadnica, osobito u vrijeme stabilizacije novca i sve većeg porasta nezaposlenosti.²¹

Unificiranje zakonodavne vlasti vršeno je na svim razinama. 14. VI. 1922. stupio je na snagu Zakon o zaštiti radnika, a 26. VII. 1923. donesen je Zakon o činovnicima. S istom svrhom donesen je i Zakon o osiguranju radnika. U vezi s donošenjem ovih zakona razvila se rasprava o tome u koju grupu treba staviti dugogodišnje duhanske radnike, budući da oni nisu činovnici, ali je ipak potrebno da u duhanskim tvornicama radi radništvo koje posjeduje izvjesnu spretnost i uvježbanost. Mišljenje da »... treba zadovoljiti interese radnika, jer se pokazalo da su to »najosjetljivija pitanja« i da bi »jedan najmanji poremećaj njenog radnog aparata, ma on dolazio samo od malog neraspoloženja radnika stajao Upravu državnih monopola mnogo više nego li što bi iznosile materijale žrtve učinjene u korisno nužnom pitanju po interesu radnika« i da treba zbog toga ukinuti sistem dnevničara i radnicima dati status stalnih radnika s godišnjom plaćom, nije naišao na nužan odaziv.²² Zakon o činovnicima zahvatio je samo 13 stalnih zvaničnika i činovnika senjske tvornice duhana, dok su svi ostali zaposlenih bili obični radnici.²³

Kako bi se ipak regulirali odnosi unutar radništva, Uprava monopola izdala je u polovici godine 1924. Radni red, Pravilnik o kategorizaciji i platnom sustavu monopolskog radništva i Pravilnik o mirovini monopolskog radništva. Na temelju Pravilnika o kategorizaciji radnici su postali stalni radnici ako su radili pet godina u monopolskoj ustanovi. Privremeni radnici imali su permanentni radni staž do pet godina, a oni povremeni radnici nazivani su sezonski radnici. Radnim redom utvrđeno je osamsatno radno vrijeme, a nakon trogodišnjeg rada radnik je imao pravo na godišnji odmor svake godine. Radnici su imali pravo biranja radničkih povjerenika, a stalni monopolski radnici mogli su biti otpušteni samo u slučaju redukcije posla. Radni odnosi i spоровi morali su se rješavati po Zakonu o zaštiti radnika.²⁴

Platni odnosi su također regulirani Pravilnikom. Radna snaga dijelila se na četiri kategorije. U prvu grupu spadali su nadglednici, kancelarijsko pomoćno osoblje, svi metalski i ostali kvalificirani radnici. U drugu kategoriju uvršteni su polukvalificirani radnici, a u treću radnici zaposleni kod sortiranja duhanskog lista i radnici zaposleni za strojevima. U četvrtu grupu spadali su radnici opće manipulacije. Zarada se sastojala od temeljne dnevne zarade prema kategorijama i godinama službe, te od osobnog i obiteljskog dodatka.²⁵

Pri koncu 1924. dnevnice su bile povišene na četiri dinara, ali su znatno ograničeni obiteljski dodaci, što je pogodilo mnoge senjske radnice. Međutim, spomenutim pravilnikom nisu bile regulirane plaće dnevničara (sezonskih radnika), već je njihova dnevnicu zavisila od situacije na dnevnom trži-

²¹ Povećanje radničkih dnevnicu, Monopolski glasnik, 15. VII. 1922.

²² Lj. H. T., Pitanje monopolskih radnika, Monopolski glasnik, 25. VIII. 1923.

²³ Monopolski glasnik, 23. V. 1924.

²⁴ Dr K. Monopolsko radništvo, Monopolski glasnik, 9. VIII. 1924.

²⁵ Pravilnik o radnim kategorijama i platnom sistemu, Monopolski glasnik, 23. VIII. 1924.

štu rada. Budući da je na senjskom radnom tržištu uvijek prevladavala ponuda nad potražnjom, ovi sezonski radnici zarađivali su veoma malo.²⁶

5.

Na sjednici Upravnog državnog monopola 21. XII. 1925. pod br. 23.516 donesen je Pravilnik o radu u monopolskim ustanovama, koji je 2. I. 1926. potvrdio ministar građevina Uzunović.²⁷

Ovim su Pravilnikom još više detaljizirani — i jasno birokratizirani — odnosi u monopolskim ustanovama. Odozgo je utvrđivan broj stalnih i privremenih radnika, a zaposlena je mogla biti samo radnica u dobi od 16 do 30 godina, odnosno radnik u dobi između 18 i 35 godina. Za pola sata zakašnjenja radnicama je oduzimano pola dnevnice, što je osobito pogadao senjske radnice s malom djecom, budući da nije bilo nikakve ustanove za djecu. Državni organi su demagoški isticali da je Pravilnik rađen na temelju Zakona o zaštiti radnika i da je njime učinjeno mnogo više nego što to Zakon propisuje, jer da država ne može biti gori poslodavac od države — zakonodavca.²⁸ Međutim, u stvarnosti je bilo baš tako i država je bila veći eksploatator od privatnika, jer je bila nevidljiva, udaljena i neuhvatljiva. Vojnički režim zaposlenja i činjenicu da je većina radnica imala veoma kratki radni staž bez oboljevanja — državni organi nisu spomenuli.

Kritiku Pravilnika proveo je Savez monopolskih radnika (Savez radnika monopolskih poduzeća i prerade hartije), koji je sada bio organiziran u okviru Ujedinjenog radničkog sindikalnog saveza Jugoslavije (URSSJ) i u okviru kojega je naglo ojačao. Savez je kritizirao praksu monopolskih tvornica da rade pomoću sezonskih radnika, koji nisu imali pravo na plaćene praznike, obiteljske dodatke i mirovine, a osobito se okomio na zabranu okupljanja radnika u okviru monopolskih tvornica.²⁹

6.

M. Despot je navela u svojoj radnji da je radništvo Tvornice duhana u Senju osnovalo podružnicu Saveza monopolskih radnika godine 1932.³⁰ To je točno, ali pri tome treba upozoriti na to da je članova tog Saveza bilo u Senju i ranije i da je upravo zahvaljujući njihovoj djelovanju podružnica osnovana godine 1932. Iz jednog dopisa Radničke komore za Hrvatsku i Slavoniju vidi se da je na temelju rješenja Ministarstva unutrašnjih poslova, odjeljenje za državnu zaštitu pod brojem D. Z. 11. 11.942/3. XII. 1925. odobreno osnivanje podružnica Saveza monopolskih radnika u okviru URSSJ-a na području Hrvatske.³¹ Budući da na ovom popisu nije spomenuta senjska tvornica duhana, osnutak podružnice Saveza monopolskih radnika u Senju ne može se staviti u to vrijeme. U Zagrebu je podružnica svakako osnovana ranije nego u Senju i već 1927. u odboru Radničke komore u Zagrebu nalazimo jednu radnicu iz tvornice duhana u Zagrebu kao predstavnicu URSSJ-a, a godine 1928. kod izbora za radničke povjerenike nalazimo listu Saveza mo-

²⁶ T., Povišenje dnevnica i reguliranje porodičnog dodatka radništva, *Monopolski glasnik*, 4. X. 1924.

²⁷ Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske (dalje: IHRPH), Radnička komora (dalje: RK), 41/3—1925.

²⁸ A., Pravilnik o radu u monopolskim ustanovama, *Monopolski glasnik*, 16. I. 1926.

²⁹ «Dobročinstvo» monopolskim radnicima-cama, *Ujedinjeni sindikati*, 1926, broj 6, 1—2.

³⁰ M. Despot, n. dj., 418.

³¹ IHRPH, RK, 44/2—2871/16. VII. 1927.

nopolskih radnika.³² U Senju se također nije mirovalo ... Godine 1927. zapošljava se u senjskoj tvornici duhana strojobravar Ivan Antić i on je odmah počeo organizirati radnike u okviru URSSJ-a.³³ Na koncu godine vrše se i prve pripreme za izbore radničkih povjerenika i prvi sastanak je održan 6. X. 1928. u prisutnosti upravitelja okružne ekspoziture Radničke komore iz Karlovca Steve Bublica. Iz Bubliceva izvještaja saznajemo da su radnici duže vremena bili pod uplivom »ekstremnog radničkog gledišta« (vjerojatno ORS, mišljenje MKD) i da su se sada uspjeli organizirati u URSS-u, pri čemu Bublic spominje da je rad u ovom državnom poduzeću teži nego drugdje, jer ne dopušta otvorenu borbu budući da je poslodavac država sa sjedištem u Beogradu, te da zbog toga u ovoj ustanovi treba raditi s najvećim oprezom kako se ne bi prouzrokovalo zatvaranje tvornice.³⁴ Iz zapisnika o izborima saznajemo da je u tvornici radilo tada 341 radnica i 25 radnika i da je na čelu izbornog odbora bila Marina Vukelić i da je kandidirano šest radničkih povjerenika, među kojima i Ivan Antić iz URSS-a.³⁵ Direktor tvornice Sabljčić ometao je provedbu izbora i tek nakon Bubliceve intervencije dopustio je da se kandidiranje za izbore izvrši prije podne u tvornici za vrijeme odmora.³⁶ Međutim, čini

Sl. 23 — Radnice tvornice duhana u Senju, snimljeno oko 1910.

³² IHRPH, RK, 80/4—8140/1928. Bivši direktor senjske tvornice Ivan Nikolić nalazi se u to vrijeme već u Zagrebu.

³³ Ivan Antić rođen je 1900. u Senju, gdje je nakon osnovne škole izučio strojobravarski zanat. Radio je u manjim poduzećima i tu se počeo baviti sindikalno-političkom aktivnošću. Bio je predsjednik senjske podružnice monopolskih radnika, a 1935. ulazi i u centralnu upravu. Bio je i član Radničke komore u Zagrebu i vodio neprestano oštre borbe s Hrvatskim radničkim savezom. Umrlo je 11. I. 1940. ostavivši ženu i sestero neopskrbljene djece (Radničke novine, Beograd, 2. II. 1940).

³⁴ IHRPH, RK, 79/2—7058/1928.

³⁵ Uz Antića predložena je Boža Knific, poznata kao komunistkinja, Hermina i Marta Lončarić, Marija Gregović i Mirko Olesman. (IHRPH, RK, 79/2—7670/X 1928 i 80/4—8140/1928).

³⁶ IHRPH, RK, 79/2—7058/1928.

se da su se izbori radničkih povjerenika htjeli provesti još u početku godine 1928., ali to nije uspjelo uslijed otpora direktora, odnosno izbori izvršeni na koncu 1928. zapravo su izbori koje je trebalo provesti u početku godine 1928.³⁷ Samo je tako razumljivo da je zagrebačka Inspekcija rada potvrdila izbore u neuobičajenom terminu, tj. 25. X. 1928. pod brojem 1959.

Veoma je interesantno da šestojanuarska diktatura nije prekinula djelovanje radničkih povjerenika i oni se sastaju 19. III. 1929. na redovitoj mjesечноj sjednici žaleći se na neredovitu isplatu hranarine.³⁸ Isto su tako radnički povjerenici organizirali žalbu na Pravilnik o radničkim kategorijama i platnom sistemu u fabrikama duhana zajedno sa sarajevskom i ljubljanskom tvornicom.³⁹ Međutim, nakon toga kao da nastaje obustava njihova djelovanja i do godine 1932. nemamo nikakvih podataka o radu radničkih povjerenika i Saveza monopolskih radnika u okvirima senjske tvornice duhana.

Maloprije sam spomenula da su radnici bili nezadovoljni Pravilnikom o radničkim kategorijama i platnom sistemu u tvornicama duhana, koji je objavljen 16. XI. 1928. u Službenom glasniku.⁴⁰ Pravilnik je izazvao veliko nezadovoljstvo među radnicima jer je uveo rad na dnevnicu s akordnom premijom. Kvalificirani i polukvalificirani radnici postali su sada polumjesečari, a plaću su primali unatrag. Utvrđeni su i novi rasponi plaća, te je osnovna plaća za prvu kategoriju (kvalificirani radnici) iznosila 14—28 dinara, za drugu (polukvalificirani radnici) 12—20 dinara, a za treću i četvrtu kategoriju od 10—18 dinara. Pored osnovne plaće postojao je i osobni dodatak na skupoću, koji je za prvu kategoriju iznosio 20 dinara, za drugu 18, za treću 16 i za četvrtu kategoriju 15 dinara. Ustanovljen je i privremeni dodatak za slučaj da radnici primjenom Pravilnika dobiju manju zaradu nego do tada. Pravilnikom je također utvrđeno da se unapređivanje u viši stupanj vrši automatski na temelju dobre ocjene. Međutim, baš je ocjenjivanje omogućavalo znatne malverzacije i stvorilo je u poduzećima ubrzo veoma napete odnose. Ako je radnica bila dva puta kažnjena globom, dobivala se ocjena slab, a ta ocjena obustavila je napredovanje za jednu godinu. Pooštreni su i drugi propisi. ... Ako je radnica radila na mjestima gdje je uveden akord i ako nakon podbačaja akordne stope nije u roku od mjesec dana postigla akordnu stopu, dobivala je automatski otkaz. Kao i ranije radnica sezonskih radnika zavisila je od stanja na tržištu rada, ali je ipak na ovom području uvedena određena novina. Direktor je naime mogao sezonske radnike prve kategorije plaćati u rasponu od 25 do 44 dinara, druge od 21 do 35 dinara, a treće i četvrte kategorije od 18 do 30 dinara. Jasno je da ovi radnici nisu primali nikakove druge dodatke.⁴¹ Pored toga je Senj — iako veoma skup grad — uvršten u drugi razred skupoće, čime su također oštećeni radnici.

7.

Razdoblje velike svjetske krize bilo je veoma teško za radnike tvornice duhana u Senju. Uslijed izvjesnog podbačaja monopolskih prihoda zbog smanjene kupovine duhana, soli i petroleja od strane nezaposlenog stanovništva,

³⁷ IHRPH, RK, 74/5—3816/9. V. 1928. — izvještaj oblasnog odbora URSSJ o savezu monopolskih radnika.

³⁸ IHRPH, Savez monopolskih radnika Jugoslavije (dalje: SMRJ), kut. 1, zapisnik 19. III. 1929. Na tom se je sastanku zahvalio na funkciji radnički povjerenik Mirko Olesman.

³⁹ IHRPH, SMRJ, kut. 1, zapisnici 14. IV. 1929. i 12. V. 1929. Zanimljivo je da je zagrebačka organizacija podbacila i da se nije priključila žalbi.

⁴⁰ IHRPH, SMRJ, kut. 1 — 411/1928. i Monopolski glasnik, 24. XI. 1928. s Uputstvima objavljeno u Monopolskom glasniku od 30. III. 1929. do 20. IV. 1929.

⁴¹ Ovo je Uputstvo objavljeno u *Službenim novinama* 16. XI. 1928.

⁴² Nezadovoljstvo monopolaca, Radničke novine, 1929, 20.

Sl. 24 — Prva grupa radnica tvornice duhana u Senju, pred odlazak u mirovinu, 1936.

a i nekih komplikacija sa zgradom, Uprava državnih monopola počela je razmišljati o preseljenju zagrebačke tvornice duhana u Senj, izazvavši bojazan kod senjskog radništva zbog reorganizacije.⁴³ Međutim, do ovog preseljenja ipak nije došlo jer je utvrđeno da zagrebačka tvornica posluje ipak s određenim dobitkom i da je nije potrebno zatvarati, a i problem zgrade riješen je tako što je kupljena od gradske općine Zagreba.⁴⁴

Položaj radnika neprestano se pogoršavao. Zbog sindikalne neorganiziranosti radnika i njihove slabe otpornosti (žene) uprava tvornice je kršila odredbe postojećeg Pravilnika o radnim kategorijama i platnom sistemu, te je nerijetko zavlačila s isplatom radnika, globila i za najmanji prekršaj, a samovolja činovnika postala je tako velika da je radništvo postalo veoma zdvojno i očajno.

Upravitelj karlovačke ekspoziture Radničke komore Stevo Bublic otišao je u polovici 1930. do Senja i savjetovao postojećim radničkim povjerenicima da »... pristupe svom ilegalnom savezu (misli se na Savez monopolskih radnika u okviru URSS-a, opaska MKD) i da prate preko radničke štampe život i događaje iz radničkog života, jer se ovako — kako su one u Senju posve odsječene od svega što je u radničkim udruženjima, ne će moći odhrvati navali poslodavaca i birokracije, koja u njima radi — zbog toga što nisu udružene i ne vide zakonom zaštićena lica.«⁴⁵

⁴³ G. 1925/26. i 1926/27. prihodi monopolske uprave iznosili su oko 2.500.000.000 dinara, a 1927/28. smanjeni su na 2.378.284.413 dinara (Monopolski glasnik, 7. XII. 1929).

⁴⁴ Čisti dobitak iznosio je godine 1928. 6.206.679 dinara (IHRPH, RK, 107/1—5039/7. VIII. 1929).

⁴⁵ IHRPH, RK, 133/2 — 3484/20. VI. 1930.

Radni sustav i niske zarade podrovali su zdravlje radnica u tolikoj mjeri da je situacija u jesen 1931. postala alarmantna. Manjak Okružnog ureda za osiguranje radnika u Sušaku za senjsku tvornicu duhana iznosio je u razdoblju godine 1928. i 1930. između 104.406 i 145.304 dinara, odnosno izdaci su premašivali doprinose za 34—46%.⁴⁶

6. X. 1931. sastala se u Senju komisija kojoj su uz predstavnike socijalnog osiguranja prisustvovali i predstavnici Inspekcije rada, gradskog fizikata (dr. Nikola Zdunić), ljekarnik, gradski načelnik, dr. Anton Mrakovčić iz Uprave državnih monopola u Beogradu i zamjenik direktora senjske tvornice kontrolor Dragomir Cvetković.⁴⁷

Komisija je utvrdila da su uzroci čestih oboljenja radnica:

1. Slaba ishrana radnica, koja nastaje zbog naročito slabih ekonomskih prilika siromašnijih slojeva grada Senja;
2. Slabe stanovinske prilike radnica (mali i nehygienički stanovi);
3. Radnice se nedovoljno odmaraju. One rade gotovo čitav dan u tvornici (rad počinje ujutro i završava podvečer s jednom kraćom podnevnom stankom), a nakon toga obavljaju poslove u kućanstvu;
4. Budući da Senj nema bolnice, tuberkulozni bolesnici se u Senju ne izoliraju od zdravih, te postoji velika mogućnost zaraze;
5. Bolest veoma lako podriva oslabljeni organizam radnica.

U toj prilici komisija je navela i strukturu zaposlenih. Od 366 zaposlenih muških je bilo 29 i žena 337. Gotovo svi radnici bili su oženjeni (24). Međutim je kod radnica bilo udatih samo 43%, neudatih je bilo 37%, a udovica 20%, te nas to navodi na zaključak da je znatan broj duhanskih radnica predstavljao hraniteljice obitelji. To pokazuje i starosna dob radništva. 35% radništva bilo je u dobi od 40—50 godina, 24% u dobi od 30—40 godina, 19% u dobi od 50—60 godina, a 13% u rasponu od 20—30 godina, dok je 4% zaposlenih činila radna snaga u dobi od 16—20 godina, odnosno u dobi između 60 i 70 godina.

Iako je Mrakovčić tvrdio pred članovima komisije da rad u tvornici duhana nije opasniji od rada u bilo kojem drugom poduzeću, ustanovilo se da je duhanska prašina satirala pluća radnica i da je većina radnica obolijevala nakon dvogodišnjeg rada u tvornici.⁴⁸ Komisija je predložila da se za radnice svakako osnuje radnička kuhinja i dječje obdanište (radništvo ima 140 djece), a nadležni faktori da se pobrinu za izgradnju nove bolnice. Nabačena je misao da bi se radnicama trebalo povremeno davati jedan dan dopusta za obavljanje najvažnijih kućnih poslova.

Međutim, sprovođenje ovih prijedloga bilo je veoma otežano jer je ovisilo od daleke uprave državnih monopola, kojoj je bio jedini cilj izvući što veći profit uz što manje troškove, te niti radnička kuhinja niti obdanište nisu nikada otvoreni.⁴⁹ Nasuprot tome, Banska uprava Savske banovine odvojila je izvjesna financijska sredstva i u lipnju 1935. otvorila u Senju bolnicu.⁵⁰

⁴⁶ IHRPH, RK, 179/1 — 8540/X. 1931. — molba SUZOR-u 47593/4. XI. 1931.

⁴⁷ IHRPH, RK, 179/1 — 8540/X. 1931. zapisnik očevida 6. X. 1931.

⁴⁸ Položaj duvanskih radnica, Radničko jedinstvo, 1. II. 1925.

⁴⁹ Slični problemi mučili su i druge tvornice duhana. U Poljskoj je prvo obdanište bilo otvoreno godine 1924. (Monopolski glasnik, 8. VIII. 1931).

⁵⁰ IHRPH, RK, 179/1—8540 — dopis Suzora 16. XI. 1931. i popratni akt.

Najteža godina za senjsko radništvo bila je godina 1932. Nadnice radništva tvornice duhana smanjene su za 10%, koja je mjera primijenjena za sve državne činovnike. Uz to je i čitava monopolska industrija zapala u krizu. Uslijed siromaštva naroda i nestašice novca radikalno je opala u Jugoslaviji potrošnja skupih cigareta, a narod se postupno orijentirao na jeftiniji duhan za lulu. Kakve je razmjere zahvatio taj proces, najbolje govori podatak da je u nekoliko godina potrošnja cigara u Jugoslaviji opala za 70%. Ovo je jako pogodilo specijalizirane tvornice cigara (Zagreb, Senj i Ljubljani), koje su sve počele otpuštati radnike. Iz socijalnih razloga ova je redukcija najmanje pogodila senjsko duhansko radništvo, iako je i ovo radništvo živjelo u neprestanom strahu pred otpuštanjem.

Zbog izravnog ugrožavanja životnih interesa Savez monopolskih radnika saziva u Beogradu 17. IV. 1932. zemaljsku konferenciju.⁵¹ Toj je konferenciji prisutan i Antić iz Senja i on iznosi da se prosječne zarade senjskog radništva kreću od 20 do 35 dinara, ali da neki ne zarađuju više od 14 dinara. Budući da se radi mjesečno u prosjeku samo 22 dana, očito je da primanja duhanskih senjskih radnica ne dosežu minimum za egzistenciju jednog samca prema normama koje je u *Indeksu* utvrdio zagrebački statističar Arthur Benko Grado. Na konferenciji se glavna rasprava vodila o Zakonu o smanjenju nadnica monopolskih radnika za 5%, koja ne bi smjela zahvatiti sezone duhanske radnike budući da oni ne spadaju pod Zakon o državnim činovnicima. Od 1. VI. 1932. zarade su se imale smanjiti još za 5%, te su se monopolski radnici na čelu s Lukom Pavičevićem i predsjednikom Negoslavom Plićem žalili ministarstvu i Upravi državnog monopola boreći se protiv smanjenja zarada.⁵² S ciljem da se podrži rezolucija donesena na Zemaljskoj konferenciji, počele su se organizirati podružnice na terenu, a sa svrhom da se poslovanje monopolskih radnika decentralizira.⁵³ Kada je započela s djelovanjem podružnica Saveza monopolskih radnika u Senju, ne može se točno ustanoviti. U svakom slučaju, u drugoj polovici 1932. ona radi i od 1. VI — 30. IX. 1932. ubrano je u ime članarine 3.261 dinara prihoda, što je za polovicu više od zagrebačke podružnice u kojoj je taj iznos iznosio 1.590 dinara.⁵⁴ O živoj djelatnosti podružnice svjedoči i nekoliko očuvanih zapisnika.⁵⁵ Glavni inicijator svih aktivnosti bio je svakako Ivan Antić, kojega nalazimo na konferenciji 30. X. 1932. u Radničkoj komori u Zagrebu, gdje se raspravljalo o položaju radnika duhanske industrije u Hrvatskoj.⁵⁶ Antić je naišao na izvanredan odaziv među senjskim radništvom i gotovo svi duhanski radnici i radnice učlanili su se u Savez monopolskih radnika. On se u ovom razdoblju bori za osnutak povjereništva Okružnog ureda za osiguranje radnika u Senju »kao preke potrebe tamošnjeg radništva«, te za mijenjanje Pravilnika o radu, koji bi trebalo prilagoditi novom Zakonu o radnjama.⁵⁷ Sâm je i član Uprave ekspoziture Radničke komore na Sušaku,⁵⁸ te član Nadzornog odbora podružnice Javne burze rada na Sušaku.⁵⁹ I slijedećih godina osjeća se u tvornici

⁵¹ IHRPH, SMRJ, ku. 1 — zapisnik 17. IV. 1932.

⁵² Radničke novine, Beograd, 22. I. 1932, 18. III. 1932, 8. IV. 1932 i 22. IV. 1932.

⁵³ IHRPH, SMRJ, kut. 1 — Zapisnik kongresa SRMJ u Beogradu 19—20. VI. 1932. Na ovom kongresu Antić je ovjеровitelj zapisnika.

⁵⁴ IHRPH, SMRJ, kut. 1 — izvještaj o članarini.

⁵⁵ IHRPH, SMRJ, kut. 1.

⁵⁶ IHRPH, SMRJ, kut. 1 — zapisnik konferencije 30. X. 1932; Konferencija monopolaca u Zagrebu, Radničke novine, Beograd, 18. XI. 1932.

⁵⁷ Radničke novine, Beograd, 7. X. 1932 i 18. XI. 1932.

⁵⁸ IHRPH, RK, 213/3—865/2, II, 33. i 223/1—865/2, II, 1933.

⁵⁹ IHRPH, RK, 234/3—4213/9, VIII, 1933.

duhana u Senju djelatnost sindikalne podružnice. U početku 1933. provedeni u novi izbori radničkih povjerenika u senjskoj tvornici.⁶⁰ U to je vrijeme izrađen novi Pravilnik o radu u monopolskim ustanovama, pri čemu su — za razliku od Pravilnika iz 1928. — u njegovoj izradi sudjelovale radničke komore i radničke organizacije.⁶¹ Na skupštini podružnice 25. V. 1933. bili su nazočni svi monopolski radnici i sastanak je vodila Gena Stanišić. Bio je nazočan i savezni delegat Branko Jovanović, pozvavši prisutne da se zbiju u guste redove kako bi se izborili za nove pravilnike u probitku radnika. Ivan Antić podnio je izvještaj o radu, a Ivan Gržin izvijestio je o stanju blagajne. Na kraju sastanka izabrana je nova uprava podružnice, te je za predsjednicu izabrana opet Gena Stanišić, a za sekretara Ivan Antić, dok su za članove uprave birani Ivan Gržin, Olga Boras, Juraj Grandić, Miroslav Japel, Hermina i Anđelka Lončarić i Romano Lenac.⁶²

Iako izrađeni još godine 1933. pravilnici o radu i plaćama te pravilnik o penzijama nisu bili ozakonjeni još dugo vremena, već se je njihova realizacija neprestano odgađala i godine 1934. i 1935. tekle su u zahtjevima radnika da se pravilnici ozakone i oživotvore. No, sve su te predstavlke bile uzaludne i tek 1. XI. 1935. objavljen je novi Pravilnik o radu u monopolskim ustanovama, čime se nastojalo stišati nezadovoljstvo radnika zbog nove redukcije plaća provedene Uredbom br. 37420/I od 17. IX. 1935.⁶³

U međuvremenu izvršeni su izbori za radničke povjerenike u senjskoj tvornici duhana za godinu 1934. Izabrani su ponovno Ivan Antić, Gena Stanišić, Anđelka Lončarić, Miroslav Japel i kao novi član Josipa Kalabota i Marija Rupčić.⁶⁴ 29. VI. 1934. održana je godišnja skupština senjske podružnice Saveza monopolskih radnika koja nije zabilježena personalnih promjena.⁶⁵ U srpnju je Mirko Kus Nikolajev održao pred 300 radnika predavanje »Sociološki osnovi moderne organizacije rada«,⁶⁶ ali je i dalje čitava ova godina protekla u očekivanju novih pravilnika.

9.

Godina 1935. označava u većini privrednih grana kraj privredne krize i početak novog privrednog poleta. Međutim, tvornice duhana, osobito one koje su bile specijalizirane za izradu cigara, nisu zahvaćene privrednim prosperitetom. To se osjetilo na držanju uprave prema radnicima, koji uzalud zahtijevaju neke promjene u pravilnicima u svoju korist.⁶⁷ Oslabio je i Savez monopolskih radnika, koji se ponovno nastoji centralizatorski urediti, te se ukidaju svi samostalni pokrajinski nazivi Saveza, a to osjeća i Antić koji te godine nije bio izabran u upravu Saveza.⁶⁸ I Inspekcija rada ometa rad radničkih povjerenika, te u polovici godine 1935. poništava u početku godine po skraćenom postupku izabrane radničke povjerenike.⁶⁹ Osjećajući se izravno ugroženima, radnici se sve češće obraćaju podružnici Saveza monopolskih radnika te čvršće zbijaju svoje redove. Budući da u 1935. nije bilo, zbog de-

⁶⁰ Radničke novine, Beograd, 24. II. 1933, 6.

⁶¹ Radničke novine, Beograd, 27. I. 1933, i 7. IV. 1933.

⁶² Radničke novine, Beograd, 2. VI. 1933.

⁶³ Pravilnik je ministar Letica odobrio još 19. VII. 1935., ali se njegovo objavljivanje zadržalo do kraja godine (IHRPH, SMRJ, kut. 1). IHRPH, RK, 419/2—474/36.

⁶⁴ Radničke novine, Beograd, 2. III. 1934.

⁶⁵ Radničke novine, Beograd, 27. VII. 1934.

⁶⁶ IHRPH, SMRJ, kut. 1 — obavijest da je zaslugom Antića Kus održao predavanje 11. VII. 1934.

⁶⁷ IHRPH, SMRJ, kut. 1 — 29988/19. VI. 1935. traži se da radnici Pravilnikom o radu u monopolskim ustanovama dobiju stalnost već nakon dvije godine.

⁶⁸ Rad kongresa radnika monopolskih poduzeća i prerade hartije u Beogradu 30. VI. 1935, Radničke novine, Beograd, 12. VII. 1935.

⁶⁹ IHRPH, RK, 387/2—8022/16. II. 1935.

misije, radničkih povjerenika u tvornici, radnici su uoči izbora za radničke povjerenike, koji su održani 7. II. 1936., održali čitav niz sastanaka. Međutim, od šest radničkih povjerenika (Marija Rupčić, Boža Boras starija, Gena Stanišić, Ivan Gržin, Julka Glavičić i Ivan Antić) zagrebačka Inspekcija rada ne odobrava tri radnička povjerenika i tri zamjenika (Mariju Rupčić, Genu Stanišić, Julku Glavičić, Herminu Lončarić, Maricu Glavičić i Olgu Boras), te kada zamjenica Marija Gregović odlazi u mirovinu, Ivan Antić kao starješina radničkih povjerenika postavlja upit Radničkoj komori u Zagreb 2. XI. 1936. što da se radi s obzirom na to da su radnički povjerenici ostali toliko krnji da ne mogu djelovati među 468 radnika i radnica, koliko je tada imala tvornica duhana.⁷⁰ Radnička komora odgovorila je Antiću neka pričekaju do novih izbora, ističući da uprava tvornice na temelju Pravilnika o radu radničkih i namješteničkih povjerenika mora poštivati njegov status starješine radničkih povjerenika.⁷¹ Međutim, dopisima se nije ništa dalo riješiti. Direktor tvornice duhana u Senju nije htio ni čuti za starješinu radničkih povjerenika iz redova URSS-ove organizacije Saveza monopolskih radnika, nastojeći da se u tvornici formira organizacija Hrvatskog radničkog saveza. Na to Antić ponovno traži intervenciju Radničke komore, no ova — namjerno ili nenamjerno — svojom sporošću onemogućava predstavniku Radničke komore iz Sušaka da sudjeluje u radu komisije koju je 2. XII. 1936. ponovno pokrenuo Okružni ured za osiguranje radnika zbog lošeg zdravstvenog stanja radništva u tvornici. Kasnije se Radnička komora opredjeljuje za pismenu intervenciju.⁷²

Te je godine održana u Beogradu velika zemaljska anketa monopolskih radnika, na kojoj je kritiziran Pravilnik o radu u monopolskim ustanovama (*Službene novine*, 11. X. 1935, 23. XI. 1935), Pravilnik o plaćama stalnih monopolskih radnika i Pravilnik o penzijama.⁷³ Antić je senjskom uredništvu i Radničkoj komori podnio izvještaj o ovoj anketi.⁷⁴ Iz ovog se izvještaja vidi da su se sudionici ankete žestoko okomili na akordni rad, koji šteti ne samo kvaliteti duhanskih proizvoda zbog nesolidnosti izvedbe već također i zdravlju radnika. Traženo je da se ukine postupak formiranja nadnica sezonskih radnika prema stanju na tržištu rada, jer da se ovako zlorabi položaj nezaposlenih radnika, i da se formiraju nadnice koje se kreću ispod egzistencnog minimuma, jer nadnica od šest dinara dnevno — kada kutija najobičnijih cigareta stoji četiri dinara — u svakom slučaju ne ide u prilog državi kao poslodavcu.⁷⁵

Pored toga, Uprava državnih monopola još uvijek nije donijela Pravilnik o platnom sistemu, a na terenu se često kršio i Pravilnik o radu. Zbog toga su se nadnice često kretale na duhanskim stanicama u rasponu od 8—12 dinara, a i u Senju, gdje je kilogram brašna stajao šest dinara, radništvo je stenjalo pod teretom skupoće i niskim nadnicama.⁷⁶ Osim toga, radilo se samo 16—18 dana mjesečno, te je zarada opala preko 40% izazivajući kod radništva veoma teške situacije.⁷⁷

⁷⁰ IHRPH, RK, 442/2—10873/11. XII. 1936.

⁷¹ Isto — dopis Radničke komore br. 10074/9. XI. 1936.

⁷² IHRPH, RK, 442/2—10874/11. XII. 1936 — obavijest Antića 29. XI. 1936. i dopis Radničke komore br. 10873/11. XII. 1936.

⁷³ Anketa je održana u Beogradu 18—19. IV. 1936. (*Radničke novine*, Beograd, 24. IV. 1936; IHRPH, RK, 419/2—3747/IV. 1936).

⁷⁴ IHRPH, RK, 420/2—4172/21. IV. 1936, 4173/17—19. IV. 1936.

⁷⁵ Isti izvor — izjava inspektora Radničke komore Velimira Petrovića. Vidi i *Radničke novine*, Beograd, 29. V. 1936.

⁷⁶ *Radničke novine*, Beograd, 2. VII. 1937, govor M. Ilića Krnde.

⁷⁷ *Radničke novine*, Beograd, 24. VII. 1936.

Koncentrirane nedaće toliko su zaoštrile odnose u senjskoj tvornici duhana da se to odrazilo i u udaljenoj radničkoj štampi.⁷⁸ Izbori za radničke povjerenike provedeni su 30. I. 1937, u veoma teškoj klimi. Uz listu Saveza monopolskih radnika, koju je vodio Ivan Antić i za koju je glasalo 274 radnika od 350 radnika izašlih na glasanje, postojala je i lista iza koje je stajao Hrvatski radnički savez (dalje: HRS), odnosno direktor tvornice Sabljčić, i koja je dobila 76 glasova i jednog radničkog povjerenika. Nakon izbora na kojima je bila očita pobjeda URSS-ovaca, razdragana masa obasula je Antića cvijećem i demonstrativno ga otpratila u grad, kličući svom uspjehu.⁷⁹ Na sastanku radničkih povjerenika 3. II. 1937. za starješinu radničkih povjerenika ponovno je izabran Antić, koji je tako postao vođa Gene Stanišić (1888), Romane Rožić (1887), Ivana Gržina, koji stoji uz bok Antiću još od 1932., Milke Blažević. Jela Rupčić je očito bila predstavnik HRS-a.⁸⁰

Sada povrijeđeni Sabljčić otvoreno prelazi u protunapad te uopće ne priznaje radničke povjerenike, saobraćajući samo sa svojim eksponentom Jelom Rupčić. Jedan dio radništva u strahu pred gubitkom posla posve se je pasivizirao, te je na sastanak Saveza monopolskih radnika, kojem je prisustvovao Marko Kurtini iz podružnice Radničke komore na Sušaku, došlo samo četrdesetak radnika.⁸¹

Direktor je protiv komunistički orijentiranom Savezu monopolskih radnika formirao svoju grupu zvanu »direktorova grupa«. Na čelu joj je bila Anđa Dragičević, zvana »Kukuljica«. Njena je uloga bila svemoćna jer su preko nje sezonski radnici putem mita dobivali zaposlenje u tvornici. Kako bi posve zaobišao radničke povjerenike, direktor je odmah nakon provedbe izbora radničkih povjerenika postavio u tvorničkim odjeljenjima »kapovice«, ali ne iz redova najstarijih i najboljih radnica — kako bi bio red, već iz grupe svojih pristaša. Tako je formirana jedna skupina pomoću koje je Sabljčić vršio pritisak na radnike i dobivao potrebne obavijesti za svoje ponašanje. Prilike u tvornici postale su nesnose... URSS-ovci su zahtijevali intervenciju Radničke komore i svoje nesmetano djelovanje. Oni traže slobodu koalicije, slobodu ubiranja članarine za Savez monopolskih radnika u krugu tvornice, pravično i nepristrano primjenjivanje postojećih radnih i plaćevnih propisa i jednak postupak za sve radnike.

Veoma malo uspjeha imala je i intervencija predstavnika Radničke komore Kurtinija. Tek nakon dvokratnog posjeta direktor odobrava ubiranje članarine za vrijeme odmora, ali za toliko produžuje radno vrijeme u tvornici. Opadanje broja članova u Savezu monopolskih radnika opravdava ne svojim terorom, već »pogibijom omladinaca u Senju« i animozitetom radnika protiv Beogradu koji šalje »kuršume na naše ljude«. Lukavi Sabljčić čak hvali Ivana Antića znajući da su njegove pozicije u URSSJ-u dosta stabilne, ali zahtijeva da Inspekcija rada poništi mandat radničkom povjereniku Ivanu Gržinu, sekretaru organizacije, jer se s njim sukobio zbog isplate deputata cigara. Ovaj stav direktora poznat nam je iz opširnog Kurtinijeva izvještaja. Sabljčić je naime odbio zapisnik o pregovorima, izjavljujući da je čitava organizacija monopolaca u Senju obavljena intencijom da njemu kao direktoru

⁷⁸ Radnik, 12. III. 1937.

⁷⁹ IHRPH, RK, 466/1—1514/1937. — izvještaj Kurtinija o izborima u Senju.

⁸⁰ IHRPH, RK, 469/1—360/1937.

⁸¹ IHRPH, RK, 478/3—7182/1937.

naškodi, iako je samo zahvaljujući njegovu zalaganju povećan broj radnih dana u tvornici.⁸² Prijetio je i svojim brzim odlaskom u mirovinu.⁸³ Svojim postupcima očito je djelovao i na Kurtinija, koji zbog straha pred nesigurnom budućnošću savjetuje radničkim povjerenicima u tvornici da pokažu u radu »... više obzirivosti i takta«, a pokoleban u svom stavu traži ubrzo nakon posjete tvornici potrebne instrukcije od Radničke komore u Zagrebu.⁸⁴ Međutim ova, osim što šalje Mirka Kusa Nikolajeva da drži predavanja, ne vrši nikakvu intervenciju koja bi poboljšala odnose.⁸⁵ Za prilike u Senju zainteresirala se i Banska uprava, te se iz obavijesti gradske policije u Senju vidi da je Sabljčić intimno simpatizer Mačeka, ali da službeno nije učlanjen u HSS, već da je na zadnjim izborima 1935. glasao za Bogoljuba Jeftića, te da ovu orijentaciju ima i jedan manji dio radništva.⁸⁶

11.

Slijedeće godine nastavlja se u Senju strahovati da će zbog opadanja potrošnje cigara doći do zatvaranja tvornice. Budući da je potrošnja cigara opala za 70%, postavilo se pitanje opstanka oko 700 radnica, koje su u Jugoslaviji proizvodile cigare i kojima je rad u tvornici duhana bio jedini izvor prihoda i opstanka. U Upravi državnih monopola intervenirao je i Centralni sekretarijat Radničkih komora, i pomoćnik generalnog direktora dr. Josip Marković obećao je brzu reorganizaciju.⁸⁷ Ova je reorganizacija i provedena na koncu 1939. na taj način da je senjska tvornica ostala jedina tvornica u državi koja je sve do drugog svjetskog rata proizvodila cigare.⁸⁸

Inače godine 1938. u senjskoj duhanskoj tvornici nema većih otvorenih sukoba. U polovici godine donesen je Pravilnik o zaradi stalnih monopolskih radnika (*Službene novine*, 29. VI. 1938) i po njemu je Senj uvršten po skupoći u drugu kategoriju. Ovo je izazvalo žestoku reakciju zaposlenog radništva u Senju jer je Senj bio poznat po skupoći. U predstavi podružnice Saveza metalčkih radnika u Senju, koju je podupro i upravitelj zagrebačke Radničke komore Eugen Stark, kaže se: »Senj je položen u potpunom kršu i nema poljoprivrednog zaleđa a i stanovnici mjesta i okolice su veoma siromašni. Saobraćaj je loš, te i to utiče na poskupljenje životnih namirnica. A obitelji su brojne. Radnice su žene siromašnih lučkih radnika, koji nemaju skoro nikakve zarade. U Senju je 98% građana upućeno na tvornicu duhana. Opadanje zarade znači ujedno i osjetljivo slabljenje čitavog privrednog života u Senju.« Radništvo se također žalilo na odluku čl. 10 t. 4 spomenutog Pravilnika po kojem se obiteljski dodatak gubi ako su muž i žena zaposleni u monopolskoj ustanovi ili ako je jedan član umirovljenik. Radništvo je molilo da se porodični doplatk isplaćuje kao i do sada za troje djece, to više što

⁸² Sabljčić je naime bio u Beogradu kod Uprave državnih monopola radi povećanja broja radnih dana, jer se od travnja 1937. radilo samo 18 dana mjesečno.

⁸³ IHRPH, RK, 478/3—7182/37 i 481/2—8498/37 — izvještaj Kurtinija.

⁸⁴ IHRPH, RK, 484/4—10517/37.

⁸⁵ Predavanja nose naslove »Sociološki osnovi moderne organizacije rada« (IHRPH, RK, 476/4—6402/14. VII. 1937), »Radnici u današnjoj privredi« (IHRPH, RK, 4/2—7903/8. IX. 37) i »Razvitak društva s naročitim obzirom na radničku klasu« koje predavanje je imalo karakter tečaja (IHRPH, RK, 516/5—7573/16. VIII. 1938).

⁸⁶ IHRPH, zbirka politička situacija (XXI), kut. 62 — Banska uprava br. 29292/4, X. 1937 — izvještaj Gradske policije u Senju 576/26. IX. 37.

⁸⁷ Opadanje potrošnje cigara izazvalo je skraćivanje radnog vremena u senjskoj, zagrebačkoj i ljubljanskoj tvornici (Radničke novine, Beograd, 15. VII. 1938). Dolazi i do otpuštanja radništva (IHRPH, RK, 520/1—8767/14. X. 1938).

⁸⁸ Geografija SR Hrvatske, I, Zagreb 1974, 156.

zaposlenje oba bračna druga znači da muž nije u stanju izdržavati obitelj. Rezoluciju su potpisala 302 radnika.⁸⁹

Posve nedefiniran ostao je i nadalje položaj sezonskih radnika. Istina, njima je odlukom M. br. 7906/1 od 26. V. 1938. zarada povišena za 5—25%, ali to je još uvijek bilo nedovoljno s obzirom na to da ovi radnici nisu imali nikakve dodatke niti beneficije (mirovinu) i s obzirom na činjenicu da je skupoća iz dana u danasve više rasla uslijed pretjeranog izvoza prehrambenih namirnica iz Jugoslavije u Treći Reich.⁹⁰ I odista, iz tablice priložene rezoluciji vidi se da je kilogram kruha stajao u Senju 21. VIII. 1938. 4,5 dinara, krumpira — dva dinara, kukuruznog brašna — tri dinara, šećera — 16 dinara. Litra mlijeka prodavala se po tri dinara, a jedno jaje po 0,75 dinara. Hvat drva stajao je 380 dinara, a stanarine su se kretale u rasponu od 200—250 dinara. Kilovat struje po 11 dinara. Sve su ove cijene bile iznad prosjeka na području Hrvatske.⁹¹

Međutim, predstavka monopolskog radništva senjske tvornice nije uvažena. Na poledini molbe referent za radnička pitanja Uprave državnog monopola nadrljao je da Uprava ne može udovoljiti zahtjevu monopolskih radnika jer da je kriterij za podjelu mjesta u tri razreda skupoće donesen u čl. 8 Pravilnika o zaradi, koji je usvojen, i da je uostalom identičan kriterij usvojen i u Zakonu o činovnicima.⁹² Prema tome je senjsko radništvo kao i senjsko činovništvo kažnjeno zato što živi i radi u Senju!

12.

Usprkos teškim prilikama i pod stalnim pritiskom uprave tvornice koja je forsirala HRS-ovsku organizaciju, radništvo senjske duhanske tvornice ostalo je dulje vjerno URSSJ-u nego radništvo drugih monopolskih tvornica u Hrvatskoj.⁹³ Savez monopolskih radnika i te godine organizira predavanja i sastanke.⁹⁴

29. VII. 1939. provedeni su izbori za radničke povjerenike i izabrani su povjerenici s liste URSSJ-a (Ivan Antić, Ivan Gržin, Boža Knific (1889), Boža Baričević (1892), Olga Boras (1902) i Marica Tadić).⁹⁵ Gotovo do zadnjeg mogućeg termina radništvo senjske tvornice ostaje na klasnim pozicijama i pro-komunistički orijentirano. Na Anketi Centralnog sekretarijata radničkih komora u Beogradu održanoj u polovici 1939. konstatirano je da još uvijek postoji podružnica URSS-a u Senju, ali da se Savez radnika monopolskih preradevina i prerade hartije pomalo razvija »odozdo«, jer je isključen iz beogradske Radničke komore.⁹⁶ U zagrebačkoj tvornici osnovana je pak 8. I. 1939. HRS-ova podružnica.⁹⁷

U međuvremenu Savez monopolskih radnika (sredinom tridesetih godina nazivan je Savez radnika monopolskih preradevina i prerade hartije) sve više

⁸⁹ IHRPH, RK, 511/1—5502/38; IHRPH, SMRJ, kut. 1, rezolucija 22. VIII. 38.

⁹⁰ Primjedbe Saveza monopolskih radnika na Pravilnik o zaradi, Radničke novine, Beograd, 8. VII. 1938.

⁹¹ IHRPH, RK, 517/4—7984/2. IX. 1938 — ovu listu cijena potvrdilo je Gradsko poglavarstvo.

⁹² IHRPH, RK, 518/4—8221/15. IX. 1938. Poznato je da su činovnici u Senj u međuratnom razdoblju slani po kazni. Senj je tretiran jednako kao i Lička Kamenica.

⁹³ U 1939. u zagrebačkoj tvornici duhana postoje četiri sindikalne organizacije (SMRJ, JRS, Radnički strukovni savez i HRS/IHRPH, RK, 559/2 — 10680/39).

⁹⁴ IHRPH, RK, 452/1—3976/39 — Kus 29. V. 39. drži predavanje »Ekonomski odnosi u društvenom razvoju« kojem je prisutno 150 radnika.

⁹⁵ IHRPH, RK, 552/2—7770/1939. Ova je vijest kao zadnja vijest o Senju objavljena i u Beogradu, (Radničke novine, Beograd, 11. VIII. 1939).

⁹⁶ Radničke novine, Beograd, 21. VII. 1939.

⁹⁷ Hrvatski radnik, 14. I. 1939.

slabi. Službeno zabranjen kao URSSJ-ova organizacija bio je tek na koncu 1940. Identičan proces zbiva se i u Senju budući da Ivan Antić umire godine 1940.

Sve sindikalne uloge pomalo preuzima Hrvatski radnički savez kao rezimski sindikat Banovine Hrvatske, i senjsko radništvo tvornice duhana pomalo prilazi HRS-u kako bi zaštitili svoje vitalne ekonomske interese.

29. III. 1940. održana je u Zagrebu anketa monopolskih radnika Banovine Hrvatske koju je organizirao Alojz Pećnik u ime HRS-a. Za anketu su prikupljeni i podaci iz senjske tvornice. Na anketi je konstatirano:

1. Da su dosadašnji radni i plaćevni uvjeti monopolskih radnika nedostatni i ispod najnižeg minimuma potrebnog za egzistenciju radnika i za uzdržavanje jedne radničke obitelji;
2. Da su higijenski uvjeti toliko manjkavi i nezdravi da je radništvo u velikoj opasnosti;
3. Da monopolske uprave nisu poštovale propise Pravilnika o radu, i da su malverzacije učinjene osobito prilikom zapošljavanja;
4. Da su radnici monopolskih poduzeća u Banovini Hrvatskoj bili zapostavljeni u duljini efektivnog zaposlenja.⁹⁸

Stvoreni su i zaključci među kojima je najvažniji da samo URS bude predstavnik monopolskih radnika i zaštitnik probitaka ove radničke grupacije, te da se HRS brine u budućnosti o provođenju svih zaključaka. Na ovoj je anketi izrađen i prijedlog da se ukine kategorija sezonskih radnika, kao i da se Senj stavi u prvi stupanj skupoće.⁹⁹ Uskoro zatim održana je godišnja skupština HRS-ove sekcije u Senju, kojoj je od strane vodstva HRS-a prisutan Jakov Grabar i narodni zastupnik M. M., te je zaključeno da se u Senju zabrani svaki sindikalni rad izvan organizacije HRS-a¹⁰⁰

Međutim, štoga što je finansijer imao i dalje sjedište u Beogradu, ostali su i radno pravni propisi monopolske uprave i dalje centralizirani i unificirani, iako treba priznati da su vršena neka poboljšanja u odnosu na radnike. Tako je u polovici 1940. objavljen revidirani Pravilnik o radu u monopolskim ustanovama, u kojem su povišene starosne godine za radnike koji se prvi put zapošljavaju u monopolskim ustanovama. Smanjene su također potrebne godine za dobijanje stalnosti (od pet na četiri), godišnji odmori ustanovljeni su za sve vrste radnika itd.¹⁰¹ Donesen je i dugo očekivani Pravilnik o zaradi stalnih monopolskih radnika s izmjenama i dopunama od 25. V. 1940. br. 13940. Njime je Senj konačno stavljen u prvi stupanj skupoće.¹⁰²

Međutim, svi ovi ustupci razumljivi su s obzirom na ratno stanje i na ratnu privredu na koju postupno prelaze sve privredne grane, te se sve više osjeća nestašica radne snage. Uslijed ratne inflacije Uprava državnih monopola mogla je biti velikodušna i s povišenjem skuparinskih dodataka. 1. IX. 1940. skuparinski dodatak povišen je na šest dinara na dan,¹⁰³ a primali su ga i stalni i nestalni radnici. HRS je ovu povišicu isticao kao svoju zaslugu.

Uslijedilo je nadmetanje nacionalnih sindikata s ciljem da se povise zarade, što je bilo relativno neosjetno za poslovanje kapitalističke privrede,

⁹⁸ Vrlo uspjela anketa radnika monopolskih ustanova, Hrvatski radnik, 4. IV. 1940.

⁹⁹ IHRPH, SMRJ, kut. 1 — nacrt izmjene i dopune Pravilnika o zaradi stalnih monopolskih radnika br. 21886/1 od 27. VI. 1938, te rezolucija od 29. III. 1940.

¹⁰⁰ Glavna godišnja skupština HRS-ove sekcije Senj, Hrvatski radnik, 6. VI. 1940.

¹⁰¹ Revizija radnopravnih propisa monopolske uprave, Monopolski glasnik, 8. VI. 1940.

¹⁰² Pravilnik o zaradi stalnih monopolskih radnika, Monopolski glasnik, 22. VI. 1940.

¹⁰³ Radničke novine, Beograd, 11. X. 1940. HRS je sebi pripisivao ovu povišicu (Hrvatski radnik, 10. X. 1940).

jer su sve povišice bile ubrzo nivelirane odnosno poništene rastućim cijenama.

U veljači 1941. JUGORAS iz Beograda pokušao je izravno kod Uprave državnih monopola izboriti povišicu zarada za monopolske radnike i predložio jednu konferenciju na kojoj će se analizirati položaj radnika. Uprava državnih monopola obavjestila je Jugoras da je u tijeku opće reguliranje zarada državnih službenika i da ne može izdvojeno rješavati zarade monopolskih radnika. Jugoras je na to predložio zagrebačkoj Radničkoj komori saziv jedne zajedničke konferencije kod Uprave državnih monopola, koja je i održana 20. III. 1941. uz prisutnost delegata iz čitave zemlje. Radničku komoru u Zagrebu zastupao je Stevo Komerički, a HRS Ivan Soldo.¹⁰⁴ Iz zahtjeva koji su doneseni na anketi i predloženi Upravi državnih monopola u pet točaka vidi se da je čitavo zakonodavstvo po kojem se poslovalo u monopolskim ustanovama smatrano čak od strane HRS-a, Jugorasa i Zveze združenih delavaca kao asocijalno, te je zahtjevana hitna revizija postojećih pravilnika u duhu vremena, a uz suradnju postojećih radničkih organizacija i radničkih komora kao zakonskih predstavnika radnika. Zahtijevano je hitno povećanje zarada monopolskih radnika, a u skladu s povišenjima troškova života prema Indeksu Narodne banke. Uz to je traženo i najnužnije osiguranje prehrane radničkih obitelji u slučaju ratne mobilizacije, kao i isplata plaća za vrijeme vojne dužnosti.¹⁰⁵ Međutim, nekoliko dana nakon ankete Treći Reich objavio je rat Jugoslaviji, a raspadom Jugoslavije došlo je do velikih promjena na polju radno-socijalne politike, čija analiza izlazi izvan okvira ove radnje.

Ovime ujedno i završavam opis položaja radništva najveće senjske tvornice u međuratnom razdoblju, ostavljajući još nešto prostora za prikaz borbe za mirovinsko osiguranje.

13

Za monopolsko radništvo bilo je veoma važno pitanje mirovina, a pogotovo je to bilo važno za radništvo Senja koje je bilo radom u tvornici duhana zdravstveno ugroženo.

Kao državotvorni stalež monopolsko radništvo u Austriji imalo je mirovine na temelju Pravilnika o sistemu provizije za radnike režije duhana. Zapravo, taj Pravilnik nije bio nikada službeno objavljen iako ga je donio sam car, ali su se mirovine izdavale na temelju administrativne naredbe Generalne direkcije režije duhana u Beču iz godine 1910. koja je u Austriji imala položaj vrhovne uprave za monopole.¹⁰⁶

Raspadom Austro-Ugarske i potpadanjem monopolskih radnika pod zakone važeće u Srbiji, monopolsko radništvo iz Hrvatske moralo je izgubiti svoje mirovine jer mirovinâ u Srbiji nije bilo za ovu vrst državnih radnika. Međutim, to se nije moglo provesti jednim običnim aktom jer bi izazvalo suviše jak otpor među monopolskim radnicima Hrvatske i Slovenije. Neizravno

¹⁰⁴ IHRPH, RK, 633/1 — 3456/3. IV, 1941. — izvještaj Komeričkog. Iz ovog izvještaja vidi se da je HRS podnio anketi svoje prijedloge i da su ovim uglavnom prihvaćeni, te da je Ivan Soldo sudjelovao u izradi konačnih zaključaka.

¹⁰⁵ Isto — predstavka upućena Upravi državnih monopola 20. III. 1941. Zapravo je ova predstavka dovršena nakon 20. III. jer je Komerički u svojem izvještaju naveo da je Soldo ostao u Beogradu kako bi sudjelovao u izradi ove predstavke. U svakom slučaju, osim registracije dokumenta Uprava državnih monopola nije mogla ništa učiniti na polju poboljšanja položaja monopolskih radnika jer za to više nije bilo vremena, kao što ranije nije bilo volje.

¹⁰⁶ Naredba GR br. 29223/I iz 1910. i F. M. br. 17758 iz 1910. Radnice u Zagrebačkoj tvornici duhana dobile su mirovine tek naredbom ugarskog ministra financija 1912. (Lotrić, Penzije monopolskog radništva, Monopolski glasnik, 10. I. 1925).

su mirovine ipak gotovo ukinute, jer je zbog pretvaranja krunske vrijednosti u dinarsku (omjer 4 : 1) i zbog nepovišavanja penzija koje ne prate poslije-ratnu inflaciju, mirovina postala tako malena da se od nje nije više dalo živjeti.¹⁰⁷ Osim toga ukinuti su osobni i obiteljski dodaci za umirovljenike.¹⁰⁸ Ipak je velik broj radnica zavisio baš od te mirovine. Godine 1925. primalo je mirovinu 69 bivših stalnih radnica senjske tvornice duhana.¹⁰⁹

Na ovom se području pitanje mirovina monopolskih radnica aktualiziralo više nego drugdje jer je trebalo riješiti pitanje mirovina radnica bivše tvornice duhana u Rijeci, koje su živjele na Sušaku i u drugim mjestima Hrvatskog primorja, a koje nisu primale mirovine od godine 1921.

Pri koncu dvadesetih godina Uprava državnog monopola odredila je da se mirovine monopolskim radnicima na teritoriju čitave Jugoslavije isplaćuju iz specijalne mirovinske zaklade. Na sastanku umirovljenica primorsko-krajiške oblasti (radnice senjske tvornice i bivše riječke tvornice) 11. V. 1930. radnice su poduprle zahtjev Saveza radnika monopolskih poduzeća da se nakon 25 godina rada radnicima isplaćuju mirovine i da se izvrši kategorizacija u četiri kategorije, te da se mirovine kreću u rasponu od 400 do 950 dinara mjesečno.¹¹⁰ Kako je velika svjetska kriza bila oštrija, to je i zahtjev za isplatom mirovina bio sve aktualniji, ali je Uprava državnih monopola uspjela isplatu prolongirati sve do završetka krize, te je pitanje mirovina konačno riješeno tek Pravilnikom o penzionom fondu stalnih monopolskih radnika (*Službene novine*, 3. II. i 14. III. 1936).¹¹¹ U polovici godine penzionirano je 48 radnica senjske tvornice duhana, kojima je podružnica Saveza radnika monopolskih poduzeća priredila svečani ispraćaj uz prisutnost svih 350 radnica senjske tvornice.¹¹²

Međutim, zbog niskih iznosa mirovina i zbog njihova sporog reguliranja dodacima na skupoću, umirovljene radnice senjske tvornice bile su uoči drugog svjetskog rata izvrgnute velikoj bijedi usprkos dugogodišnjem radu.¹¹³

14.

Prema tome, senjska tvornica duhana ne samo da je bila najveća tvornica senjskog područja, već je ona bila i poprište klasnih sukoba s jakom političkom pozadinom. Radništvo senjske tvornice — dulje i upornije nego radništvo nekih drugih tvornica monopola — odlikovalo se u međuratnom razdoblju progresivnim stavom i pristajanjem uz revolucionarnu klasnu borbu. Ipak treba napomenuti da je ta borba bila neobično teška jer je protivnik bila država — snažni i nevidljivi eksploatator, koji se koristio rafiniranim metodama u svrhu pribavljanja izvanredno velikih profita temeljenih na razlici između niskih otkupnih cijena duhana i niskih nadnica duhanskih radnica i veoma visokih cijena duhanskih preradevina.

¹⁰⁷ Tako je bilo mirovina koje su 1923. iznosile 0.75 dinara dnevno (Radničke penzije, Monopolski radnik, veljača 1923).

¹⁰⁸ Ti su dodaci zadržani samo za ljubljansku tvornicu (Monopolski glasnik, 31. I. 1925).

¹⁰⁹ U Hrvatskoj imale su pravo na mirovinu samo stalne radnice. Samo na području Slovenije imale su mirovinu i dnevničarke, te je iznos od oko 3.800.000 dinara koliko je trebalo pribaviti godišnje za bivše radnice ljubljanske tvornice pričinjavao Upravi državnih monopola velikih poteškoća (Monopolski glasnik, 7. II. 1925).

¹¹⁰ IHRPH, RK, 133/2—3484/2620 od 8. V. 1930. te 313/16. V. 1930. i 2581/30. Ovom je sastanku prisustvovao i povjerenik Radničke komore Stevo Bubljić.

¹¹¹ U načelu Ministarski savjet je još u polovici 1933. odredio da se isplaćuju mirovine bivšim radnicama riječke tvornice (Monopolski glasnik, 17. VI. 1933). No jako donesen, Pravilnik nije objavljen, te je stupio na snagu tek u početku 1935, ali je tada opet došlo do komplikacija jer su u međuvremenu prestali vrijediti rokovi za stjecanje mirovina (Monopolski glasnik, 23. II. 1935).

¹¹² Radničke novine, Beograd, 20. XI. 1936. i Monopolski glasnik, 28. XI. 1936.

¹¹³ Monopolski glasnik, 28. XII. 1940. Dodatak na skupoću povišen na koncu 1940. isplaćivan je tek u početku ožujka 1941.

RIASUNTO

MIRA KOLAR DIMITRIJEVIĆ, LA FABBRICA DEL TABACCO A SENJA E I SUOI OPERAI DAL 1918 FINO AL 1941.

Nel periodo fra le due guerre mondiali la fabbrica del tabacco di Senja, specializzata per la fabbricazione dei sigari, era la più grande fabbrica nella regione tra Kraljevica (Portore) e Zadar (Zara). Essa impiegava circa un mezzo migliaio di operai, era importante fonte di guadagno per la maggioranza della popolazione di Senja e permetteva il vivacchiare di questa città che con la costruzione della ferrovia Karlovac—Fiume ha perduto il suo carattere commerciale e di traffico (1873).

Gli operai di questa fabbrica hanno manifestato attraverso l'attività sindacale la sua lotta di classe in questo piccolo territorio. Questa attività aveva anche il suo sfondo politico. Così nel 1919 una operaia della fabbrica partecipa a Belgrado nel Congresso del partito per l'unione. Allora sotto l'influsso della corrente del partito si forma nella fabbrica l'organizzazione sindacale dell'Unione degli operai del monopolio di tabacco e questa l'Unione s'impegna fino al 1921 per il miglioramento della situazione degli operai e dei loro salari.

Con la proibizione del Partito comunista (alla fine del 1920) e con la centralizzazione degli enti di monopolio nella Direzione dei monopoli statali a Belgrado, è paralizzata la lotta di classe degli operai delle singole fabbriche. Questo si riflette anche nella diminuzione della attività rivoluzionaria sindacale. Le condizioni salariali degli operai si regolano con i regolamenti che nel momento della loro emanazione abitualmente già erano antiquati ed avevano una nota asociale e anti-operaia. Essi erano redatti senza la collaborazione dei legittimi rappresentanti degli operai (quali p. e. la camera del lavoro e gli sindacati).

Vedendo che i loro diritti dipendevano dalla loro forza, gli operai della fabbrica di Segna cominciarono nel 1928 di nuovo organizzarsi nell'Unione degli operai di monopolio (Unione degli operai delle imprese di monopolio e della produzione di carta). Questa organizzazione era nell'orbita dell'URSSJ (Unione delle Leghe Sindacali degli operai Jugoslavi) nella quale di anno in anno predominava la corrente comunista e alla fine del 1940 a cagionato la loro proibizione. Sotto la guida del fabbro ferraio Ivan Anti, dal 1928 al 1939 — con brevi interruzioni — ogni anno si svolgevano nella fabbrica del tabacco i commissari degli operai che erano i membri dei sindacati dell'URSSJ nel 1932 costituisce nella fabbrica la sua filiale. Connessi con la camera del lavoro e con la centrale dei sindacati a Belgrado, gli operai di Senja conducevano una lotta accanita con il direttore della fabbrica. Lui ha cominciato dopo il 1935 dare un'iniziativa per l'organizzazione nazionalista sindacale del Partito dei contadini Croati, della Lega Croata degli operai, volendo così disunire gli operai e diminuire la loro forza di resistenza.

Intanto fino al 1939 gli operai stanno fortemente — con insignificanti eccezioni — nelle posizioni di classe. Soltanto allora sotto la pressione del regime del Banato di Croazia, gli operai lentamente abbandonano l'URSSJ, che era perseguitato e alla fine del 1940 proibito, tanto più perchè nel 1940 è già morto il Antić. Le misure prese dopo il 1939 dalla Lega Croata degli operai per il miglioramento del sistema lavorativo e per i salari degli operai nella fabbrica del tabacco non hanno potuto soddisfare gli operai, perchè abitualmente erano ritardate a causa dell'inflazione di guerra e troppo insignificanti e perciò non hanno risolto nessun problema vitale degli operai di Segna.